

el. S Arany János a legnagyobbat jelentette számára már akkor is. Mennyit próbálkozott és fáradt utóbb szerkesztő-korában, hogy az ő kedves konzervatív öregjeit a maga folyóirataiban megszólaltassa.” – Elek Artúr: A konzervatív Osvát Ernő, *Nyugat*, 1923. jún. 1 – 16., 738–739.

760. „Egyetlen kánonja a gondolat szabadság kánontalansága volt, s a szellemi egység abban nyilvánult, hogy az írók megbecsülték a Nyugatot, Osvát szellemi irányítását, megbecsülték a maguk tollát, s a legjavát adták, amit agyuk és szívük produkált. [...] Mindenki azt írhatta, amit írnia adatott; sem hazafias szövegeknek nem kellett eleget tennie, sem vallási, sem pártpolitikai fegyelem nem nehezedett tollára, sem szemforgató erkölcs nem akadályozta, hogy a szexualitás dolgairól őszintén írjon. (Néha az ügyesség.) Osvát Ernő csak azt követelte meg a Nyugat íróitól, hogy amit vallanak, azt meggyőződéssel tegyék, legyen mondanivalójuk és írni tudjanak.” – Fenyő, 1975, i. m., 91–92.

Lásd még: Elek, 1923, i. m., 739.

761. Bővebben lásd: Szilágyi Judit: Osvát Ernő és a nő, *Kalligram*, 2008/ápr., 81–89.

762. Kosztolányi Dezső: Osvát Ernő, *Nyugat*, 1930. nov. 1., 600, 603.

763. Vö. Kenyeres Zoltán: A „Nyugat” története rövid előadásokban, *Új Írás*, 1989/febr., 5–6.

764. Szegedy-Maszák Mihály: Világirodalmi távlat megteremtése. 1908: Megjelenik a *Nyugat* című folyóirat első száma, in *A magyar irodalom története III. 1920-tól napjainkig*, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, szerk. Veres András, Budapest: Gondolat, 2007, 704.

765. Buzinkay, 2008, i. m., 132.

766. Karinthy Frigyes: Osvát Ernő..., *Nyugat*, 1923. jún. 1 – 16., 853.

767. Vö. Fráter, 1987, i. m., 79.

768. Vö. Kosztolányi, 1930, i. m., 601.

HALÁSZ LÁSZLÓ

Kényelmetlen tünődések

4.

Világosságra és nem egyszerűségekre kell törekedni. Bonyolult gondolatmenetnek az egysíkú lecsupaszítás az ellentéte. A világosságnak viszont a homályosság, ami legjobb esetben a ki nem hordott gondolat jele. Illetlenség tehát napvilágra hozni.

Minden ember élete egy regény, de a legtöbbet sajnós nem érdemes megírni.

A megrövidített gyerekkor ritmuszavar. A koraérett szervezet rendszerint olyan, mint a távot rosszul felmérő versenyző. Kezdetben nagy a fölénye, ami a közepére már apad, a táv második felében pedig annyira kifulladás, hogy az utolsó métereket megtenni is képtelen.

Az ember – pillanatnyi érzéseivel ellentétben – annyival kevesebb, amennyire egybeforr egy nem feltétlenül nagy tömeggel.

Pusztán ebben-abb mondja többnek magát, mint aki. Hiába, ő ilyen szerény. Kevéssel beéri.

Megtévedt önérzet. Ahelyett, hogy kivívná a tiszteletet, megköveteli. Különösen azoktól, akiket ő maga egyáltalán nem tisztel.

A legtöbb emberrel könnyű megtalálni a hangot. Csak hagyni kell, hogy ő beszéljen. Pontosabban: te ne beszélj magadról. Ha mégis, semmiképp ne panaszkodjál! Azt pedig végképp kerüld el, hogy sikereiddel kérkedjél! Ennyi azonban nem elég. Szelíd érdeklődéssel, empatikus szavakkal teremts alkalmat társadnak, hogy ő viszont panaszkodja és dicsekedje ki magát. Az eredmény nem marad el. Társad valószínűleg rokonszenvesnek talál, bár meglehet, úgy érzi, hogy kissé fecsegő vagy.

Az ember békevágya határtalan, mégis nehezen törődik bele, hogy éppen az ellenségével kössön békét. Utána legfőbb tájékozódási pontját is elveszti. Nem csoda, hogy hiányérzése van.

Ahogy elnézem, olykor az is némi bátorságot kíván, hogy az ember elhagyja otthonát. A kockázatok ellenére azonban többnyire baj nélkül ússzuk meg. Köszönhetően az általános közönynek. A közönyös ugyan nem véd, de nem is támad meg senkit.

Igen rossz a sajtója a hullarablónak, aki természeti csapás, baleset, öngyilkosság következtében elpusztult embereket fosztogat. Ellenben férfias az, aki netán önmaga is megsebesülve megöli a másikat, és majd bolond volna otthagyni értékeit.

Ha az idegenek éppen olyanok volnának, mint mi vagyunk, egyáltalán nem éreznék idegenkedést.

Az ő nacionalizmusuk merő ellenségesség, a mienk viszont nemes nemzeti érület.

Nem tudom, hogy mi árt súlyosabban a sport szellemének: a versenysportba ömlesztett pénzmennyiség, ami közvetett utakon a reklámapartól a turizmusig többszörösen megtérül, vagy a nacionalizmus felbujtása és kiszolgálása. E kettő: materiális-kézzelfogható és spirituális-szimbolikus, hiába tűnik összeegyeztethetetlennek, egyaránt manipuláció tárgyának tekinti a sportot és azon van, hogy minél nagyobb tömegeket manipuláljon szerte a világon. Fura belegondolni, hogy mindez a semmibe hullna, ha a képernyő nem létezne.

Az emberek nem bíznak egymásban, ami dicséretes önkritikára vall. Tudják, hogy mit ér a saját szavuk.

Ennél rosszabb is történhetett volna – szól az optimista. De hiszen ez csak a kezdet – reagál a pesszimista.

Számíts mindig a legrosszabbra és biztos lehetsz benne, hogy olykor-olykor kellemes meglepetés ér.

Kínos helyzet, hogy pillanatnyi sorsod a másik válaszában múlik. Még kínosabb, hogy bármi lesz a válasz, neki egy cseppet sem fontos.

Egyetlen alkalmat sem mulasztott el, amikor rosszat tehetett. Akkor sem, ha nem volt haszna belőle. Végre egy önzetlen ember.

A pénz megkímél számos megalázó helyzettől és sok kívánatos lehetőséget vállalósít meg. Nem több-e ez annál, mintha boldogítana?

A szegénység nem jellemhiba, de nem is erény; baj.

Nem lehet mindig jól járni. Elég, ha összességében a döntetlent eléred.

Még felháborít az igazságtalanság, és ami felháborít, azt elutasítom, ami megóv a gyűlölködéstől, tehát még én vagyok.

Az önismeretet erősítheti, de a rossz közérzetet nem csökkenti, ha a saját ostoba döntésemért, a velejáró károkkal együtt, kizárólag a saját ostoba döntésemet okolom.

Az önbüntetés ellen nincs fellebbezés.

Megtanultam, hogy mit várhatok tőle és nem is csalódtam. Megbízhatatlanságára mindig számíthatok.

Gondosan ügyelt, hogy ellenfeleit ne semmisítse meg. Nagyobb kárt okozott nekik. Jelentéktelenné tette őket.

Abszolút siker. Olyan furfangosan változott, hogy ellenségei nem tudták kiismerni, később hívei sem és a végén önmaga sem. Már nem volt önmaga.

Alapelvéhez szilárdan tartja magát, így döntései kiszámíthatók. Mindig a saját érdekei szerint cselekszik.

Az elvtelenség nyilvánvaló ellentéte az elvhűség. Az előbbi ugye rossz, a vele szembenálló utóbbi tehát jó. Csakhogy, jellemtorzító és pusztító következményeivel az elvhűség vitathatatlanul ördögi.

Levitézlett politikus lendületesen beszél a hatalmat éppen gyakorlók korruptségéről. Rossz érzésem van, mert szavainak nincs morális hitele. Azután még rosszabb érzés fog el, mert ha ettől eltekintek, állítása valószínűleg indokolt.

Sikeres reálpolitikus. Már nincs semmi illúziója. Pontosan megértette választóit. Érzésviláguknak megfelelő illúziókat kelt és tart fenn bennük. Uruk is, szolgáljuk is.

Ha elfogadom, hogy a pillanatnyi siker mindent igazol, akkor el kell fogadnom azt is, hogy az erkölcsi vizsgálódásra legfeljebb a kudarcjal járó tevékenység ad okot.

A siker gyorsan, a kudarc lassabban korrumpál.

Az országhatárral ellentétben az énhatárnak két előnye van. Az alany maga húzhatja meg, pillanatnyi helyzetétől függően változtatva.

Akinek az ördög nem pusztá metafora, miért volna az isten az?

A gonosz megszállta. Nyomban jóézés fogta el. Végre magára talált.

Az emberek azért ragaszkodnak ahhoz a téves hiedelemhez, hogy a gonoszság az elmebaj egyik megnyilvánulása, mert épelméjűek.

Sokan annyira szeretnek közel kerülni a tűzhöz, hogy a megégést is vállalják.

A hatalom mindig gyanús.

Amikor Hóman Bálintot, a magyar középkori történelem tudósát, a második világháborút megelőző és alatti elijesztő kormányok vallás- és közoktatási miniszterét népbíróóság elé állították, ő a vádpontokban nem, de abban bűnösnek érezte magát, hogy „a tudományos pályát otthagya, miniszteri tárcát vállaltam és ezáltal akarva-akaratlan belesodródtam a napi politikába.” Figyelmeztetésére néprajzostól vegyészig többen azóta sem hallgattak. Tudományos teljesítményük a maguk területén nem feltétlenül ért fel Hómanéval, viszont ők szovjet felszabadító megszállás ide vagy oda, alig várták, hogy belesodródhassanak a napi politikába. Hát még ha azokat is figyelembe veszem, akik az írói pályát hagyták ott. Miniszterként tehettek hasznosat is (Hóman is tehetett), azonban alkalom adtán (és ilyen jócskán adódott) elfogadhatatlan, olykor még elfogadhatatlanabb döntésekhez és intézkedésekhez járultak hozzá. Egyiküknek-másikuknak bőven lett volna oka, hogy nemet mondjon, amihez hiányzott a tartása. Hóman legalább arra képes volt, hogy a német hadsereg bevonulása után visszautasítsa a Sztójay-kormányban felkínált miniszterséget.

Sándor névnapi vacsoráját rokonok és barátok társaságában ünnepelte Márai, 1944. március 18-án, alig pár órával a német megszállás előtt. A jelenlevők egyetértettek, hogy a háború befejezésétől semmi jót nem várhatnak. De egy náci barát rokon „Boroson verte az asztalt és elismételte a kitartás és a szövetségi hűség varázsigeit. Amikor ellent mondtam, meglepő válasszal felelt: – Én nemzetiszocialista vagyok. Te ezt nem értheted, mert tehetséges vagy. De én nem vagyok tehetséges,

és ezért szükségem van a nemzetiszocializmusra. Nem értheted – ismételte gépiesen és a mellére ütött. – Most rólunk van szó, a tehetségtelenekről – mondotta, különös önbeismeréssel, mint a hősz egy orosz regényben.” Feltételezve, hogy az író milyen művekre gondolhatott, rendkívüli megbecsülés. Meglehet, a gátlását lazító szesz állapota hozzájárult, hogy a rokon megszólaljon, de véleménye tartalmát nem befolyásolhatta. A tehetségtelenség, akárcsak sok más lélektani ismérv, viszonyfogalom. Eleve figyelemre méltó, hogy a társas összehasonlítás műveletét milyen keretben végezzük. A tehetségtelensége mellett kiálló nem akármilyen igényszintjéről tanúskodik, hogy saját képességeit az írói tehetséget fölényesen kibontakoztató Máraihoz mérte. Önismerete és annak éles, mondanám, józan belátáson alapuló megfogalmazása bizonyítja, hogy a családban másnak szintén kijutó tehetségből (az író öccse, Radványi Géza, jelentékeny filmrendező-forgatókönyvíró lett) valamennyit ő is kaphatott. Ennek megnyilvánulása mind a kül-, mind a belvilágára vonatkozó reflexivitása. Legalábbis pillanatnyilag megfelelt a mindig bennünket sújtó külső körülményeket, meg a köztünk élő idegeneket kárhoztató panaszskultúráról. Nemcsak nemzetiszocialista honfitársai fölé emelkedett. Példája azonban sem akkor, sem azóta nem talált követőkre. Pedig hosszú sort alkothattak volna a későbbi diktatúra éveiben azok, akiknek csekély változtatással hasonló „önbeismerésre” a kelleténél több okuk is lett volna. És e sor, a jelentősen megváltozott feltételek ellenére, ma is gyűlik. Vajon, hogyan hangzana „önbeismerésük”, ha képesek volnának rá?

Az „egyszerű, becsületes emberek” kifejezés találóan írja le azt a két tulajdonságot, amelyek általában nem jellemzik az egyszerű, becsületes embereket.

Elvetemült az az ember, aki az egyszerű becsületes embereknél is becstelenebb.

Alkoholizmusa összefügg körülményeivel – mondják X-ről. Olyannyira igaz, hogy Z-re, U-ra, sőt V-re is találó. Merthogy mindegyikük alkoholizmusa része körülményeiknek. Ugyanezért igaz az is, hogy körülményeik összefüggének alkoholizmusukkal. Merthogy körülményeik is része alkoholizmusuknak. Helyzetük korrekt leírása nem magyarázat, legfeljebb annak kiindulópontja lehet.

Kölcsönös nagybecsülésükről biztosították egymást. De olyan-olyan kicsik voltak.

A diktatúra képviselője akkor is árt, ha használ. Sőt. Viszont, aki kínosan ügyel, hogy ne kerüljön abba helyzetbe, hogy ártasson, könnyen lehet, hogy használni sem tud. Hacsak nem a példájával.

Ellenállni a nyomásnak akkor is érdemes, ha kilátástalan.

A független értelmiségi azt mondja-követi, amit igaznak talál, és azt találja annak, ami az igazságnak – amennyire megismerhető – megfelel, függetlenül attól, hogy kiket érdekel és kiknek tetszik. Az elkötelezett véleményformáló értelmiségi viszont annak a pártnak=résznek az igazát vallja, amelyet az igazsághoz a legközelebbinek ítél. Ha rendszeresen azt tapasztalja, hogy ami számára evidencia, csak kevesek számára az, sajnálkozva végleg lemondhat e szerepéről vagy feladhatja evidenciáit a szavazatmaximálás érdekében. Van azonban még egy lehetősége: változatlanul kitart azok véleményének formálása mellett, akiké hosszú ideje azonosak az övével.

Szürrealista pártpolitikai kép: elszakadt a valóságtól és szédülten kering körülötte.

Mindnyájunkat nagyon lebilincsel a bűn, ha más követi el – nem ellenünk. Még lenyűgözőbb, ha szokatlan módon íróember a tettes. Tartok tőle, nem vet jó fényt ránk, hogy megkülönböztetett figyelemmel ruházzuk fel őt, ha egyben bűnöző. Taszítón vonzó, már-már sármos. Élete és művészete többszöri bebörtönzést kiváltó eseményekkel átszótt kalandregény. Tőlünk eltérően, hosszasan merte kipróbálni, milyen az, amikor alámerül a sáros mocsokba, amelyen alkotásaival mégis felülkerekedett.

Villon közel hatszáz év múltán is attól oly izgatón Villon, hogy tanulmányai helyett nemcsak borospincékben és örömlányok társaságában található, hanem egy verekedés során súlyosan megsebesít egy papot. Hiába kap feloldozó levelet a halálos ágyán neki megbocsátó paptól, ismét menekülnie kell, mert betöréses lopás részese. Alig telik el egy-két év és a börtönt már nem kerüli el – ha jól számolom háromszor. Utóbb, ahogy akkortájt illett, kínvallatásnak vetik alá és akasztófára ítélik, mégis megússza tíz év Párizsból való kitiltással. További évei a homályban. Mindenesetre, a szó legszorosabb értelmében írhatta: „Bűn nyomja lelkem, jól tudom” és születtek meg ezen az élményhátteren, hol két súlyos kihágás, illetve szökés között, hol az ítélet szerinti halálra várva, néhány évtized múlva nyomtatva (is) napvilágot látó remekművei.

Közeli kortársunkat, Genet-t, bár jól tanult, gyakran kapták szökésen és tolvajlásán. Tizenöt évesen letartóztatják a rábizott nagyobb összeg ellopása miatt. A nevelőintézetből homoszexuális kapcsolata miatt rúgják ki. Éveken át Európa-szerte csavarog. Lopásból és prostitúcióból él. Miután visszatér Párizsba, kisebb bűncselekmények miatt többször bebörtönözik. A börtönben írja meg első versét és regényét. Utána is szorgos; regények, drámák, versek jókora sora. Mindemellet okot ad arra, hogy tízszeres visszaesőként életfogytiglani börtönbüntetésre ítéljék, de kiemelkedő kortársai kegyelmi kérvényét a köztársasági elnök elfogadja. Genet ugyan többet nem kerül börtönbe, műveit azonban a bűnözés provokatív ábrázolása miatt többször betiltják.

A két franciánál is mélyebben hatol az alvilágba egy harmadik. Pedig velük ellentétben ő jól volt otthonról eleresztve. Sade márkira gondolok, aki élete hetvennégy évéből közel harmincat tölt elzárva, ami messze több mint Villoné és Genet-é együtt. Ahogy Villon és Genet nem koncepciók perék ártatlan áldozata, Sade sem az. Huszonhárom évesen házasodik, de néhány hónap elteltével istenkáromlásért és kicsapongásért börtönbe zárják, majd felesége családja birtokára száműzik. A rendőrség rajta tartja a szemét, mert számos botrányt kavart. Az egyik jelentés szerint hamarosan hallunk Sade márki rémtetteiről. És valóban.

A kurtizánok társaságát szerfelett kedvelő márki leszólít egy nőt, akit házába visz, meztelenre vetkőztetve megkorbácsolja, majd bezárja. Ám hanyagul, mert a nő elmenekül és panaszt tesz. Sade-ot letartóztatják, majd azzal a feltétellel engedik el, hogy a birtokain marad. (Huszonnyolc éves.) Három év múlva adósságért csukják börtönbe. A következő évben négy prostituálttal és férfi szolgálójával kicsapong: ostorozás, szodómia, mérgezést okozó ajzószer, amiért a nők feljelentik. Anyósa – akinek másikat lányát időközben elcsábítja – kérésére Sade-ot letartóztatják és rövid időre egy fellegvári börtönbe zárják, ahonnan megszökik. (Harminchárom éves.) A következő években felesége, szobalánya, férfi titkára és őt (kis)-

lány részvételével orgiákat rendez. Letartóztatására azonban csak négy év múlva kerül sor.

Anyósa – közel kétszázötven évvel tapasztaltabban és az emberi viselkedés sokfélesége iránt toleránsabban, bevallom én se ilyen vőt kívánnék – kijárja a királyi elfogatóparancsot. Általában politikai bűncselekmények büntetésére való, de kérhetik családok, ha valamelyik bajkeverő családtagtól meg akarnak szabadulni. Tizenhárom évig sikerült. Két börtönben (a nevesebb a Bastille). A forradalom jóvoltából ezúttal tíz év szünet. Azután már a napóleoni időkben, most nem anyósa, nem is kis- és nagylányok, hanem kiadója feljelentésére két évet ismét börtönben, a hátralévő több mint tízet, családja kérésére a charentoni elmeagyógyintézetben tölt.

Fura módon az a műve (*Utazás Olaszországban*), amelyet huszonhat évesen börtöntől mentesen kezdett írni, ugyancsak kihívja a törvényt. Rómában az inkvizíció Sade barátját tartóztatja le, amiért a márki megbízásából botrányos anekdotákat gyűjtöget. A könyv – melyet szokásos műhelyében, a börtönben folytat – figyelmemet azonban mással ragadja meg. Sade itt fogalmazza meg ars poeticáját: „Láss csak mindent felnagyítva, kedves barátom, sohase zsugorítsd össze gondolataidat!” Bizonyos, hogy alapvető munkáiban egy cseppet sem próbálkozott gondolatai összezsugorításával. Egyikben annyira nem, hogy a „minősíthetetlen trágárságok, istenkáromlások, alávalóságok sorozatából” álló kéziratot egyik fia kérésére elégetik.

Sade abban feltétlenül egy volt hőseivel, hogy magát is kicsapongónak jellemezte. A pontosság kedvéért: a kicsapongás élvhajhászat, kéjelgés, feslettség, perversitás. „Egyszerűen és nyilvánvalóan csak kicsapongásban vagyok vétkes, és csak annyira, amennyire többé vagy kevésbé mindenki űzi ezt, a természetől adott vérmérsékletétől és hajlamaitól függően.” „Erkölcseink felett nem rendelkezünk, testi felépítésünk, szervezetünk határozza meg őket. Az viszont tőlünk függ, hogy a mérgünket szétfrocsköljük-e, vagy úgy élünk, hogy a körülöttünk élők ne szenvedjenek, sőt ne is vegyenek észre semmit. Erényeket nem tudunk kicsíholni magunkból, ahogyan annak sem vagyunk urai, hogy milyen ízlésünk van *ezekben a dolgokban*.”

Írta ezeket az önfelmentő-önigazoló sorokat feleségének, aki végül a vallásba és a zárdába menekült előle, miután orgiáiban való részvételre készítette; akit családon belül és kívül sokszor megalázott; akit a látogatások alkalmával nemcsak jó ételek és italok, könyvek meg parfümök, de a neki részletesen leírt maszturbációkkal kombinált anális izgatás eszközeinek behozatalában is igénybe vett. Sade-ot nem ezért kedveljük, hanem miért is? Alkotásaiért, amelyekről a tizenkilencedik század nyolcadik évtizedében megjelent Larousse-féle *Nagy Lexikon* még szégyenletes mániákus-erotikus fércművekként emlékezik meg. Tiltott könyveit Flaubert, Balzac, Baudelaire is olvassák. Az utóbbi szerint, ha meg akarjuk magyarázni a gonoszt, mindig vissza kell térni Sade-hoz, „a természetes emberhez”. Apollinaire mintegy száz éve adja ki a márki válogatott műveit. A tizenöt kötetből álló összkiadásra, az *Értékes könyvek köre* sorozatban a múlt század hatvanas éveiben érik meg az idő. Felütöm két reprezentatív művét. *Juliette történetében* olvasom: A természet egy dolgot „ír elő számunkra: bárki kárára szerezzünk magunknak győ-

nyört.” *Szodoma százhusz napjában* pedig a begyűjtött nők ezt hallhatják: „Azt javasolom tehát, legyenek pontosak, engedelmesek, s áldozatkészen csakis a mi kívánságainkat lessék: vágyunk legyen az egyetlen törvényük.” Az olvasót pedig azal hívogatja, hogy „Olyan ez, mint a pompás lakoma, ahol hatszáz különböző fogást találunk eléd. Aligha laksz jól, de e csodálatos bőség kitágítja étvágyad határait.”

Bizony, színtiszta pornográfia: az olvasó (néző) nemi izalmának szándékos felkeltése, meghatározóan a férfi szexuális ábrándjainak gátlástalan kiszolgálása. A szám szó szerint veendő. A szerző a nemi akciók különféle személyekkel és segédeszközökkel, szilárd és cseppfolyós végtermékekkel, kínzással, alkalomadtán kéjgyilkossággal elegyes hatszáz változatát találja ki és mutatja be. Swinburne – aki értékelte Sade irodalmi tehetségét – falloszimádónak nevezi. Inkább fenékimádónak mondanám, annak minden lehetséges és lehetetlen formájában. Ráadásul, nemcsak maguk az aktusok lélektelenek, de a leírások gépiessége is okozza, hogy Wittgenstein ide is illő aforizmájánál pontosabban nem tudom kifejezni érzéseimet: „A puszta testi taszít.” Akkor is, ha tekintetbe veszem, hogy Sade-ot nyomorúságos elzártága szükségképpen pótkielégülésre készítette. „Képzeletben végig játszottam mindent, amit e téren el lehet képzelni, de nem hajtottam végre mindazt, amit elképzelttem, és soha nem is fogom. Libertinus vagyok, de sem bűnöző, sem gyilkos nem vagyok.” Rendben, de mi teszi nagyságát?

A mexikói Paz, aki a múlt század közepén hosszú költeményt is szentelt a márkinak („Te, aki mindenkinek az ellensége voltál, / most magasra emelt név vagy, vezéralak vagy, / lobogó.”), esszéjében rögeszmésen megszállott, a kéj és kín elválaszthatatlanságát ábrázoló, nem kellemes írónak minősíti. Ámulattal és visszatetszéssel tölti el. A visszatetszésben könnyedén osztozom. Vonakodva, de megértem az ámulatot Sadenak azon az állhatatos és sikeres törekvésén, hogy se istent, se embert nem tisztelve, szétfeszítse a leírhatóság határait. Itt lép túl pornográfián és kicsapongáson.

A nemiség mechanikája által űzött alakjai aktus előtt, aktus után filozofálnak.

„S főleg félre minden korlát, az csak az ostobáknak való. A büszke és emelkedett elmék, az érzékeny lelkek, mint amilyenek mi vagyunk, nem törődnek az efféle – csak a nép számára való korlátokkal.”

„Minden szenvedély kétféleképpen értelmezhető: egyfelől az áldozat szempontjából roppant igazságtalan; másfelől, az elkövető szemszögéből viszont a lehető leghelyesebb.”

„Csak két-három olyan bűn van a világon, amit érdemes elkövetni, ha ezeket elkövetnénk, azzal mindent megtehetnénk; a többi csak másodlagos, s az ember nem is érez közben semmit. Az istenit, hányszor nem fogott el a vágy, hogy nekironthassunk a napnak, megfosszuk tőle a világot, vagy vele borítsuk lángba a földtekét.”

Semmi különös nincs abban, hogy a francia arisztokrácia tagjaként Sade is megengedhette magának, hogy pillanatnyi vágyaitól vezérelve, felettébb szabadosan éljen. Még azt sem mondanám különösnek, hogy emlékei képzeletének anyagaivá váljanak. Az a mérték azonban már bizonyosan különös, ahogy a szabados életet elbizakodottan gyakorolta – ezért lett sorsa olyan, amilyen –, még inkább az, ahogy élményeit művekké alakítja. Szimbolikusan is szembeállva azzal a társa-

dalmi-kulturális renddel, amely kiváltságos helyzete miatt tette számára lehetővé mindezt, eljutva a kölcsönös megtagadáshoz.

„Azt mondja – írja feleségének –, nem tudja helyeselni a gondolkodásmódot. Mit érdekel ez engem? Bolond, aki mások gondolkodásmódját teszi magáévá. Az én gondolkodásmódom a reflexióim gyümölcse; léteimből, szervezetemből fakad. Nem áll módomban változtatni rajta, s akkor sem tenném meg, ha képes lennék rá. Az Ön által kárhozott gondolkodásmód életem egyetlen vigasza; ez enyhíti a börtön kínjait, ez adja minden örömet a világban, az életemnél is jobban ragaszkodom hozzá. Nem az én gondolkodásmódom okozta balsorsomat, hanem a másoké” – olvasom immár én is csodálattal.

Am viszolygással összefonódó fenntartásomat még így sem adom fel. Barthes szerint csak azok törhetnek pálcát Sade felett, akik az irodalmi realizmus alapján megjelenítettek, ábrázoltak velük össze az eredetivel. Az irodalomnak azonban nem az a funkciója, hogy „ránk ijesszen, hogy szégyenérzetet, vágyat, különféle benyomásokat ébresszen”. Márpedig én nem tudok és nem akarok szabadulni ettől az egyszerre érzelmi és megismerési befogadástól. (Mentségemül, például Shakespeare és Sade sem tudott.) De a posztmodern működése is elképzelhetetlen nélküle – sokat bíbelődtem empirikus bizonyításával –, ami nem zárja ki, hogy az elgondolhatatlan elgondolása és kimondása része az irodalomnak. Ha viszont nemcsak ez a dolga, úgy a Sade által teremtett alternatív világ a szabadság helyett gusztustalanul és lehangolón szégyenletes. Monoton, szerelemtelen szöveg(világ). Az esztéticizálásnak Sade maga szab határt. Hogyan feledkezhetnék meg *Juliette történetének* – nincs jobb szavam – botrányos végéről. A hősök megünneplik saját és bárki más kezükbe kaparintott gyerek halálra kínzását, mint egy jófajta orgazmus elérésének eszközt. Szem előtt tartva, hogy „A legtökéletesebb lény, akit el tudunk képzelni az, aki a legmesszebbre távolodik a konvencióinktól és a legmegvetendőbbnek tartja őket.”

Ha valamitől távol esőnek látszik, az a kisgyerek lelki világa. A látszat azonban ezúttal is csal, legalábbis, ha Freudot követem. A gyermek polimorf perverz lény, mondanám, amolyan kis szörnyeteg. A maga éretlen módján testének bármelyik részét gátlástalanul felhasználja nemi örömszerzésre. Élvezkedésre. Agresszivitásával együtt a civilizációnak kell őt megrendszabályozni. Mivel a fonák szexualitás nem egyéb az egyes ingerületeire szétbontott, „magnagyított gyermekies szexualitásnál”, Sade kényszeres anális sadizmusát úgy tekinthetem, mint infantilis nemiségének kivételes felfokozódását a férfi érett nemiségében. Ha késztetése nem lett volna erősebb, mint hozzá hasonlóan szabados arisztokrata kortársaié, akiket a civilizáció ugyancsak kevésbé tudott rendszabályozni, nem válhatott volna Sade-dá. Másként: enélkül nem válhatott volna azzá, ami lett, de ettől még nem lett volna az, aki lett.

Akárhogy is, az az emberkép, amit Sade alapján megjelenít és amit Freud merőben más nézőpontból felvázol, inkább azzal van összhangban, amit Hobbes mutat be, mint amit Rousseau. Az előbbi szerint erővel vagy csellel saját hatalmunk alá akarjuk hajtani társainkat. Eredendő adottságaink mindenkit mindenki elleni harcra készítetnek és a civilizációnak e természeti állapottal kell megküzdene. Ezzel szemben Rousseau szerint az ember jónak születik. Természettől fogva

jó, és éppen a civilizáció=társadalom rontja el. Amihez csak azt tehetem hozzá, hogyha így volna, akkor a rontásnak a mértéke elképesztő.

Márpedig – legyen mégoly meghökkentő – egészen friss csecsemőkori vizsgálatok mintha Rousseau felé billentenék a mérleg nyelvét. Az alig egyéves babák képesek kölcsönösen reagálni egymás szándékaira, közös céljuk lehet és szerepeiket összehangolják. Altruisztikusan működnek együtt.

Önmagában a készség az együttműködésre még csak nem is emberi jegy. Csimpánzok vadonban összetett csoporttevékenységgel vadásznak vörös colobus majmok után. Az egyik (sofőrnek nevezték a kutatók) bizonyos irányba hajtja az áldozatot, a többiek (blokkolók) felmásznak a fára és megakadályozzák az áldozat irányváltását. Ezután egy csapdaállat ugrik az áldozat elé, elzárva a menekülés útját. A csimpánzok kölcsönösen reagálnak egymás elhelyezkedésére, hogy körbefogják az áldozatot. Mellesleg, ugyanezt a farkasok és oroszlánok is megteszik. Úgy tűnik azonban, hogy mindegyik résztvevő maximalizálni próbálja saját esélyét az áldozat elkapására anélkül, hogy megelőző célkijelölés volna. Ettől az „én-móddú” csoporttevékenységtől eltérően az egy évnél némileg idősebb embergyerekek „mi-módon” kezdenek el dolgozni.

Az emberszabásúaknál a közös figyelem lehetősége, a bizalom korlátozottabb, mint az emberi társadalomban. Ritkábban vesznek részt csoport szintű hasznos hozó tevékenységben. Az embereket jobban izgatja mások jólléte, altruista társas preferenciájuk van. Lehetséges, hogy az altruisztikus társas hajlamok nem következményei, hanem előzményei az együttműködésnek. Egyéves kor után jelennek csak meg, tehát egy évnyi tapasztalat elengedhetetlen. Nem zárható ki, hogy a segítség elvárása és a segítség maga kiindulópont, de az altruizmusnak lehet (van) tanulási története. Hogy a jó viselkedés néhány formája belülről jön vagy belsőleg motiválttá válik, nem szól a tapasztalatfüggőség ellen.

A friss megfigyelések és vizsgálati eredmények tehát nem igazolják Hobbest. Alkalmadtán az egyén és a csoport érdeke között nincs összeütközés. Ilyenkor nemcsak a legintelligensebb emberszabású majmok: a csimpánzok, de számos más felnőtt állat, valamint az egyéves kort éppen meghaladó emberke is remekül együttműködik társaival. Ez lehetetlen volna, ha „természeti állapotuk” eleve mást diktálna. Az embergyerek még arra is képes, hogy a partner javát (is) szolgáló közös célt alakítson ki és megvalósításáért együtt ténykedjen vele.

Más megerősített megfigyelések és vizsgálati eredmények azonban felhívják a figyelmet a korlátokra és nem igazolják Rousseaut. Az emberszabású majmokkal közös vonásunk, hogy szeretünk a hozzánk közelálló társaságban lenni, és kevésbé vonzódunk idegenekhez. Az ember félelme az idegenektől kora gyerekkorban megjelenik, de felnőttéknél is könnyen kiváltható. Annál szembeszökőbb, minél nagyobb a saját csoport (családi környezet) és az idegen csoport (etnikum/kultúra) közötti különbség. Ugyancsak nem az ember egyedüli jellemzője, hogy az adott területet sajátjának tekinti, ahol otthonosan él, és ha úgy érzi, hogy idegenek bármilyen okból akárcsak egy részét birtokba akarják venni, agresszív módon reagál. Az ember, akárcsak a legtöbb, ha ugyan nem mindegyik, főemlős faj hajlamos csoport alapon társadalmi hierarchiába szerveződni. A csúcson legalább egy uralkodó csoport és legalul egy negatív vonatkoztatási csoport. E szerveződésnek evolúciótör-

ténetileg túlélési értéke van a szűkös források elosztásakor. Versenyhelyzetben is előnyt jelent.

A társadalmi dominancia e mintájából nem következik ugyan az olyan kizárólag emberi sajátosság, mint az idegengyűlölet, lincselés, pogrom vagy a destruktív és végül önmaga ellen forduló háborúskodás örökös szükségszerűsége, amint nem következik, hogy az egyes szereplőknek (csoportoknak) egyszer s mindenkorra rögzített a helyük. Nem következik az sem, hogy az etnikumok, nemzetek, (vallási) kultúrák egyenlőségén alapuló, toleráns demokratikus társadalom irányába eleve értelmetlenség lenne bármilyen lépést tenni. De az egyetemes cél – meg lehet, erőn felül – nagy, az akadályok hatalmasak.

Ezek ott állnak a bizalom és az altruista társas preferenciák érvényesülése előtt is. Amint ott állnak a nemek egyenlőségén alapuló társadalom előtt is. Miközben Sade szimbolikusan rombolta az uralkodó rendet, cseppet sem tartotta vissza, hogy a férfiak fölé-, a nők alárendeltségére vonatkozóan a társadalmi dominancia vázolt mintáját tekintse magától értetődőnek. Emlékszünk: a nők dolga pontosan, engedelmesen és áldozatkészen a férfiak kívánságait lesni. Egyetlen törvényük a férfi vágya. Ha azt mondom, hogy Sade (bi)szexista volt, inkább kevesebbet, mint többet mondtam a kelleténél.

Azt hiszem, elborzadó feminista fülekkel ellentétben, Sade elégedetten hallaná, hogy a férfiak dominanciára törekvése nem pusztán a fallokrata szocializációnak tudható be. A férfi átlagosan versengőbb – dominancia hajlandóságú viselkedése magzati agya tesztoszteronra és más androgénekre kialakult érzékenységének függvénye. Ugyanakkor az agyféltekék közötti összeköttetés veleszületett különbsége következtében a nők többsége a férfiak többségénél jobban képes szabályozni agresszív-indulati készletéseit.

Húszas éveim legelején bizonyosan pacifistának tartottam magam. Alighanem, befolyásolt máig feledhetetlen emlékem, tizenhat éves koromból. Diákszövetségi megmozdulásokon lányok-fiúk körben járva, tapsolva dalolták: „Egy a jelszónk, tartós béke, állj közénk és harcolj érte!” Látom magam, amint félszegen állok kívül a körön (már akkor is). Se énekelni, se táncolni nem tudván, e zajos, összefogódós móditól igencsak idegenkedtem. A szöveg sem kimondottan lelkesített, noha kétszínű tartalmát még nem fogtam fel. Amikor azután pacifistaként tekintettem magamra, egyszerre gondoltam, dehogy kívánok harcolni, a háború minden lehetséges módját ellenzem. Ma is pontosan így vagyok. Mégis hová lett pacifizmusom?

Pedig életem egyik nagy szerencséje, hogy szemben apámmal, akinek két világháborúban kellett hosszú éveken át a bőrét vásárra vinnie, nekem békeidőben egyetemistaként mindössze kétszer egy hónapot kellett szolgálnom. Ennyi is bőven elég volt azonban, hogy egész életemre irtózáttal oltson be a militarista szellemiség ellen. Ugyancsak egyetemista éveimben vésődött belém a hippokratészi intés: „először is nem ártani!” Szól ez – értelmeztem egyre tágasabban – nemcsak orvosnak, pszichológusnak, tanárnak, de politikusnak is. Végül is mindnyájunknak. Jóval később tudatosítottam, hogy a buddhizmus és hinduizmus ugyanezt hirdeti.

A felismerés – és ehhez nem volt nélkülözhetetlen Hirosima és Nagaszaki tanulsága – nyilvánvaló. Lehetetlen úgy háborúzni, hogy ne ártsunk, pontosabban ne pusztítsunk, ne öljünk minél rövidebb idő alatt minél nagyobb mértékben. A háború tudatos és szervezett módja a tömeges és végletes erőszakos károkozásnak: ártásnak. Még az életben maradt győztesek is viselik a testük-lelkük torzulásait. A háborút, egyáltalán az erőszakos akciókat nem kevésbé, hanem még inkább ellenzem, sokat tapasztalt zsigereim legmélyéről is, mint említett éveimben. És mégis, bármilyen fájdalmas, be kell ismernem, rég feladtam pacifizmusomat. Nem azért, mert beláttam volna annak a (buddhista-hinduista) szemléletnek az igazát, hogy csak azután működhetsz a külvilágban pacifistaként, ha magadban megtaláltad a békét.

Tudatos életem során igyekeztem minél jobban megtanulni, miként foghatom fel a szűkebb és tágabb világot körülöttem, meg benne önmagamot olyannak, amilyen. Elfogadtam, de magamban csak átmenetileg törődtem bele az eredménybe. Valóságérzésem, nonkonformista konformizmusom ugyan lehetővé tette, hogy váltakozó elégedetlenség érzésemmel viszonylag kiegyensúlyozottan megférjek, de a tartós belső béke önelégült állapotától megóvott. A külvilágot épp úgy, mint belvilágomat vitapartnernek: nem is mindig készséges vitapartnernek tekintettem. Minthogy bármiféle (ön)pusztító erőszak nélkül te(he)tttem, a békés békétlenségnek ez az állapota miért zárta volna ki a pacifista alternatívát?

Jézus páratlanul messzire ment, amikor meghirdette a „szeressétek ellenségeiteket” igéjét, és arra biztatott, hogyha valaki megüt a jobb orcánkon, fordítsuk oda a balt is. Csakhogy tanítványainak kevéssé pacifista szellemben mást is mondott. Vegyék elő erszényüket, meg táskájukat, vagy jobb híján adják el felső ruhájukat, és vegyenek érte – mit is: szablyát.

Jézus dilemmája nem az enyém, de az enyém is. Eszem ágában sincs szeretni az ellenségeimet, mivel nem is gyűlölöm őket. Egyaránt távol e két egymástól nem oly távoli érzelmi állapottól, ellenségeimre kíváncsi vagyok, megdöbbenek és meg akarom érteni őket. Eszem ágában sincs kitenni az egyik orcámat sem ütésüknek. Amennyire csak tehetem, igyekszem a közeli érintkezést elkerülni; félek, bár nem rettegek, védekezem – netán menekülök előlük. Sajnos, nem mindig sikerrel. És?

Jézusnak voltaképpen igaza lehetett volna, ha mindenki követi. Ám ekkor az igekövetés felesleges lett volna, mivel maga az ellenség fogalma értelmét veszítette volna. Az örök béke beköszöntével Jézus egyedülálló pacifizmusa a teljes konszenzus következtében felszámolta volna magát. Rövidre szabott élete végén azonban felismerte, hogy a dolgok nem igazán így alakulnak és a túlélés abszolút parancsa a fegyveres önvédelem. Itt ér véget az én pacifizmusom is.

Szablyát ugyan változatlanul nem veszek kezembe (alkalmatlanul bännék vele); továbbra sem vonzódok a militarizmushoz, az erőszakos akciókhoz. Mégoly kicsi és mégoly igazságos háború sem a szívem csücske. Ám amint jobb híján a politikusokat delegálom, hogy a közügyeket intézzék, a rendőröket meg a katonákat delegálom, hogy védjenek meg. Mondom, jobb híján, mert nem vagyok biztos, hogy képesek rá, miként abban sem, hogyha képesek, mindig megvédenek. Számolok azzal is, hogy minden emberi intézmény hajlamos önmagán túlterjeszkedni;

a hatékony önvédelem erőfitogtatásra, netán háború kezdeményezésére csábíthat. Ilyen az emberi állapot.

Nem tudom cáfolni a közmegegyezést, hogy az immár hosszú világbéke ára a hol itt, hol ott véres helyi háborúk fellobbanása. Hovatovább azonban több száz utast szállító gépek lelövődéséhez szoktatnak hozzá, egy újabb világháború elkerülésénél is nyomósabb érv miatt: nehogy gázzal fűthető lakásunkban télen fagyoskodjunk. Fog ez menni.

Egy vicc, hamarjában nem is tudom, mi mindenről.

Két nagymama találkozik. Az egyik egy gyerekkocsit tol.

– Ó – mondja a másik –, milyen gyönyörű unokád van.

– Ez semmi – felel az előbbi és nyúl a kézitáskájához.

– Várj, mindjárt megmutatom a fényképét!

Jó, mert szelíd gúnyjal idézi fel a nagymamák elragadtatott sztereotip fényképmutogatását. Ugyanakkor a gúny gyilkos is, hiszen ebben a helyzetben a fénykép teljesen abszurd. Mintha a nagymama a másik szavai ellenére sem hinne előtte fekvő unokája valóságosságának és csak a fénykép győzné meg, hogy nem az érzékek játszanak vele csalókan. A fényképunokából ered minden. Amíg nincs róla sok szép kép, addig ő sincs. A fényképek dolga, hogy a lehető legszebbnek mutassák az unokát. Vagyis szebbnek, mint amilyen valójában. Akkor is, ha tényleg szép, kivált pedig akkor, ha a fényképésznek jócskán van mit megszépítenie. Az illúzió lép a valóság helyébe. Az unoka olyan és csak olyan, mint a fényképen. Abban kell gyönyörködni, azon kell ámuldozni és nem máson. A nagymama ugyan meglehetősen szűkösen értelmezi a posztmodern, spontán reagálása mégis sokat elárul róla.

Kezembem egy friss magyar nonfiction. Egykori ismerőseim sorsa tárul elém. Mire a végére jutok, nehezen bevallható érzés fog el. Irigylem magam.

Felfogni, megérteni, nem belenyugodni.

A kiábránduláson töpregek. Ha nem volna az illúzió és a remény tetemes, meghiusulása sem járhatna számottevő veszteségérzéssel. Freud szerint a szeretett közelálló személy elvesztéséhez hasonlóan a szeretett közelálló eszmény/hit elvesztése is gyászt vált ki. A gyász jellemzői: kínnal teli fájdalmas hangulat, a külvilág iránti érdeklődés megszűnése, teljes odaadás az elhunyt emlékének. A gyással ellentétben, amikor a világ válik szegényré és üressé, a melankóliában az én érzi üresnek és látja semmirevalónak, kárhoztatandónak magát. A gyászmunka eredményeként azután lazul a kötődés az elvesztett tárgyhoz, a (nem-lélektani) valóság parancsa felülkerekedik és a gyászoló ismét szabaddá válik.

Átélnésként és megfigyelőként több mint kívánatos (ha kívánságról egyáltalán lehet szó) alkalmam volt ellenőrizni a freudi leírást, amit nyilvánvalóan szülők, gyerekek, házaspárok halálát követő lelki állapot inspirált. Hiába logikus, hogy a szeretett személy „helyébe lépő absztrakció” halála ugyanezt az állapotot hozza létre, tapasztalataim ellentmondanak. Amit a szeretett személy elvesztése esetén úgyszólván abszolút érvényű szabály, itt nem az. Hogyan tekinthetnénk el attól az intenzitáskülönbségtől, ami a velünk azonosan hús-vér személy – akinél a szó legszorosabb értelmében közelebb hozzánk senki nem állt – halála és a mégoly testhez álló (figyelem: metafora!) absztrakció feladása jelent?

A hitet/eszményt éppen ezért testesíti meg egyetlen hús-vér alak, hogy megkísérelje áthidalni a különbséget, közelítse a biológiai alapú kötődést. De sikere csak addig tart, amíg eleven az eszményítő kötődés. Am ha az akár erős hit is elvész, jobbára nem a freudi tünetekkel jár. „Határtalanul imádtam Krisztust. Ugyanazzal a szenvedélyes szeretettel néztem Őt, mint az életet. Úgy véltem, nem lehet nagyobb megrázkódtatás, mint a hit elvesztése. A hívők azt vallották, a hithez kegyelem kell. Nem tételeztem fel, hogy Isten valaha is megtenné velem azt a rossz tréfát, s megtagadná tőlem kegyelmét” – emlékezik vissza Beauvoir úrilány korára. És egyszer csak: „Már nem hiszek Istenben – gondoltam nagyobb megdöbbenés nélkül. Nem éreztem meglepetést, mikor felfedeztem, hogy nincs sem szívemben, sem a mennyben. Nagy megkönnyebbülést éreztem, mert gyermekkoromtól és nememtől megszabadulva, hirtelen összhangban találtam magam az általam is csodált, szabad elméssel. Hitetlenségem habozás nélküli volt. Életem mindennapos rutinját kiábrándulásom nem másította meg.”

„Nem voltam más, mint polgári származású értelmiségi, aki eredendően kételkedő, inga- és bizalmatlan, akit a tagadás szelleme tart megszállva, röviden: úri anarchista. A féreg benne volt a gyümölcsben! E bűnöket olvasták a fejemre bírónak felcsapott elvtársaim is, egy hosszú asztal mellett ülve. A legcsekélyebb büntetést sem éreztem” – így az evilági megváltásba vetett vallásos hitét már elvesztett Semprun. „Végül is nem az volt a legszörnyűbb felfedezés, hogy Sztálin zsarnok volt, bár bizonyos értelemben az ő zsarnokságához fogható nem látott a világ. A legszörnyűbb az volt, hogy mi ennek a tudathasadásos hitnek fagyos fényében éltünk, az erkölcsi és szellemi tudat aberrált, sterilizáló megkettőződésében.”

A megkönnyebbülés, felismerés, megvilágosodás, önkritikus eltávolodás a korábbi éntől nyilván nincs a gyász és még kevésbé a melankólia tünetei között. Miként a becsapottság érzése sem, hogy a magam ifjúkori tapasztalatával kiegészítsem (részletesen: *Alföld*, 2014/8). Annak tudatosítása, hogy visszaéltek a hívő naiv jóhiszeműségével, és az a tanulságos élmény, hogy kevésbé kockázatos kétkedni, mint hinni.

A kétely igencsak intellektuális érzelmi állapot, a velejáró szellemi tevékenység ráadásul önjutalmazó is. A reményt mint bizalommal teli várakozást eleve nem iktatja ki. Kik ide beléptünk, képtelenek vagyunk felhagyni minden reménnyel. Cum spiro spero. Mert lelki erőt ad, mert kell a lelki tartáshoz, mert nélküle a sanyarúbbnál is sanyarúbb volna az élet. A kommunista kísérlet világméretű látványos bukását követően ott volt a hiúnak bizonyult remény, hogy végre kiegyensúlyozottabb és igazságosabb idők eljövetele vár ránk.

Mégis, ha csodatevő erő birtokában mindent visszaforgathatnék a világban, hogy folytatódjon az 1989 előtti, sürgősen lemondanék e képességemről. A bukást – amelynek sem formáját, sem időpontját egyáltalán nem láttam előre – ma is mélységesen indokoltnak tartom, jóllehet eszembe sincs tagadni az azóta történelemből kiábrándulásomat. A szomorkás, már-már rezignált hangulat ellenében azonban változatlan a külvilág iránti érdeklődésem, nem érzem, hogy a világ üressé vált volna. Ha én sem gyászolok, miért tennék azok, akikhez a szabadpiac, a liberális demokrácia, a Nyugat amúgy sem volt közelálló eszmény? Akik így vagy úgy tényleges vesztesek, a lecsúszás fenyegetésében. Nem szólva azokról, akiket folya-

matosan elemi megélhetési gondok gyötörnek. Az elkeseredés, a düh, a beletörődés, a közöny, a cinizmus, a bűnbakképzés nem a gyász tünetei, miként az alkoholizmus sem.

A nemtudás sem magától értetődő, még ez sem egyszerű. Sokan azért is oly tévetegek, mert nem tudják, hogy nem tudják. A közép-, még inkább a felsőoktatás paradox alapfeladata volna annak világos bemutatása, hogy mi mindent nem tud, noha kellene megtanítani.

Tanári munkám során minden igyekezetem, hogy ne csak témájában, de az előadás módjában is tekintettel legyek rá, művészeti egyetem hallgatóinak beszéljek. Számos egyedi példával, nem ritkán személyessel operálok, hogy állításaim átélhetőek és vizuálisan is leképezhetőek legyenek. A vizsgán azonban kiderül, hogy a harmadéves egyetemistáknak több mint egyharmada egy-egy (művészet)lélektani jelenségről csak néhány általánosságot képes elmondani. Teljesen tanácstalan, amikor arra kérem, hogy világítsa meg példával. Tétélezze fel, hogy nem értem, amit eddig mondott, de ha úgy adja elő, hogy el tudom képzelni, meg fogom érteni. Példaként újabb általánosságot mond. Bizonyos fokig hasonlóan tanácstalan, amikor egy számára ismeretlen festmény, szobor bemutatása a dolga, irodalmi alkotásról, filmről nem is beszélek.

Nem intézhető el azzal, hogy a művészeti egyetemistáknak – ellentétben a bölcsészekkel – nem kenyerük a szó, hiszen a gyengébbek válaszait éppen az üres verbalizmus és deklarációk jellemzik. Kellő képzavarral: nem tanították meg nekik, hogyan vegyenek egy szóbeli kijelentést-kérdést vagy egy művet kézbe. Korábbi iskoláikban nem tanulták meg az induktív műveleteket. A mindennap fellépő (ismétlődő vagy kivételes) jelenségek megfigyelését–megjegyzését–megértését, ami megkövetelte volna összekapcsolásukat általánosabb érvényű folyamatokkal. Így előadásaim példákból szőtt hálója arról, hogyan mutassunk be egy tételt, egy problémát, egy művet, csak azoknak a jobb képességű, jobban motivált hallgatóknak példa, akik erre fogékonyak. Kínos paradoxon. A Máté-effektus szerint, akik a legnagyobb szükségét szenvedik (bár csak a vizsgán ébrednek rá), azoknak jut a legkevesebb.

Mai mottó: Könyvet olvasni kísértés. De mi erősek vagyunk és ellenállunk minden kísértésnek.

Sok évtized után újra a kezemben Maugham *Összegezése*. Most sem okoz csalódást. „A társasági élet fárasztó számomra. Megkönnyebbülés, ha abbahagyhatom, és elmehetek olvasni” – a korábbinál is határozottabban átélem. Szívesen beszélgetek egy-egy emberrel, de a társasági élet régóta annyira untat, hogy messze elkerülöm. Úgy érzem, hogy a szereplők színvonaluk alá mennek. Ha pedig az a cél, hogy együtt egyenek-igyanak, akár én is írhattam volna: „Nem tudok berúgni és nagy szeretetet érezni embertársaim iránt.” Maugham önismerete, mértéktartása, kivételes tárgyilagossága lenyűgöző ott, ahol a legfontosabb. „Én tanult író vagyok. A cél az volt, hogy kifejlesszem jellememet, és így kipótoljam természetes tehetségem hiányait. Tiszta és logikus az észjárásom, de nem nagyon bonyolult és nem is valami hatalmas. Hosszú időbe telt, amíg beletörődtem abba, hogy abból kell kihoznom a legjobbat, amim van. Képtelen vagyok a teljes odaadásra. Miután

sohasem éreztem át a normális emberek néhány alapvető indulatát, lehetetlen, hogy műveimben meg legyen az a bizalmasság, az a széles emberi érintkezés és az az állati derű, melyet csupán a nagy írók tudnak adni.”

Maugham felismerte, hogy nem képes új irányt szabni az irodalomnak. Gazdag termésének még legkiemelkedőbb darabjai alapján sem volt nagy író. De sokakkal ellentétben, akik ráadásul lenézik őt, nem is hitte és akarta elhíttetni, hogy az. Önbecsapás és mások trükkös becsapása idegen volt tőle. Megbízható, kulturált meseter volt. Felismerte, hogyan tud „elegendő anyagot gyűjteni bárkinek a társaságában egy róla szóló, legalább is olvasható történet megírásához.” Iróniája élvezetesé teszi. Sértés szórakoztatónak nevezni, amennyiben e szó mai használatára gondolok. Ő, aki naponta átélte a két lehető legnagyobb áldozatot: reggel felkelni és este lefeküdni, szorgalmasan dolgozva, tisztességes irodalmat művelt és rászolgált, hogy jól, sőt nagyon jól megéljen belőle.

A látszattal ellentétben Mozart vagy Rimbaud sem szólaltak meg rögtön eredeti módon. Eleinte minden művésznövendéknek követnie kell az előtte járók mintáit. Mozart és Rimbaud is így tett, azonban rendkívül korán léptek rá erre az útra és hihetetlen gyorsan végigszágulhattak rajta. Abban az életkorban, amelyben mindenki keresi a hangját, ők már tökéletesen megtalálták. Eredetivé is tanulással válhat az ember, de az eredetiség mégsem tanulható meg.

A művészet és a tudomány szerencséje, hogy a kiemelkedő alkotások létrejöttének nem feltétele a jellem tisztasága. Csakhogy a közönség a foltok szíves bámulásával múlatja idejét, ami fordítva arányos az alkotásoknak szentelt idővel.

Ha csak akkor mondhatnának az emberek véleményt, amikor a kérdéses tárgyról ismereteik elérik egy felső tagozatos általános iskolás színvonalát, a közvéleménykutató intézetek bezárhatnának.

„Amit sohasem vontak kétségbe, az nincs bebizonyítva” – figyelmeztet Diderot. De kellő okkal kétségbevonott tételek zavartalanul élnek életüket, ha ráhangzanak a bennük hívők vágyaira.

Egy friss amerikai könyv indítékok és körülmények sokaságával magyarázza, miért volt Semmelweis tevékenysége kudarccal teli. Holott kétségtelenül ő fedezte fel, hogy a pusztító gyermekágyi láz hatékony ellenszere a karbolsavas fertőtlenítés. Szóba kerül Semmelweis se magyar, se német volta miatt kétszeresen idegen akcentusa, az önbizalom zavarával járó túlkompensáció, a taktikai érzék hiánya. Ám ha Semmelweis közönye az érdemi = német nyelvű szakmai publikáció iránt azzal függött össze, hogy e téren fogyatékosnak érezte magát, miért nem törekedett hátrányának ledolgozására ugyanazzal a kitartással, amelyet a gyermekágyi láz elleni fellépés kieszelésében és az eljárások véghezvitelében felmutatott? A hátránynak ahhoz nem volt semmi köze, hogy az eredményes klinikai megfigyeléseket követően nem érzett – hiába ösztökélték jóindulatú kollégái – készletét állatkísérletek elvégzésére. Pedig a feltételek változtatásával, a maga korában is viszonylag rövid idő alatt egyértelműen tudta volna bizonyítani, aminek bizonyítását alapjában haszontalannak tartotta.

Különös eset, amit tetéz, hogy jó néhány évvel később Semmelweisen egyre nyilvánvalóbban kóros aszociális jegyek kerekedtek felül. Minthogy azonban ezek már jóval nagy felfedezése után kezdtek megjelenni, kérdésemre nem adnak vá-

laszt. Nem magyarázat megszállottsága sem, hiszen ez gyakran a kiváló alkotótehetség teljesítményéhez szükséges motiváció része. Semmelweis azért nem tette meg, amit egyáltalán nem tett meg, vagy igen vonakodva és nem kellően hatékonyan tett meg, mert nem az elvont intellektuális kíváncsiság hajtotta. Gyakorlati problémamegoldó képessége viszont ebben az egy esetben messze átlagfeletti volt. Emiatt úgy tudott gyógyítani, ahogy előtte nem tudtak, függetlenül az élettani mechanizmusok ismeretétől. Felfedező munkáját – ez is különös – harminc éves korában egyszer s mindenkorra befejezte és minden erejét a megfelelő higiéniai eljárások megszervezésére fordította. Mivel az orvostudósi léthez már akkor is elengedhetetlenül hozzátartozott az okokat és funkciókat feltáró laboratóriumi kutatás, Semmelweis nem volt tudós. Amint ezt pontosan felmérték az ő hatalmas jelentőségű felfedezését soha meg nem közelítő tudós ellenfelei, akik azonban publikációik tanúsága szerint több tudományos problémán eredményesen elbíbélődtek.

Mind a tudomány, mind a művészet történetében többször megesett, hogy a teljesítmény nagyszerűsége mögött létrehozója messze elmaradt. Semmelweis annyiban lóg ki ebből a sajátos sorból is, hogy fogyatékoságai közvetlenül gátolták felfedezése nagyszerűségének kiteljesítésében.

„Egy ember elment a szótárkészítőhöz és megkérdezte őt, miért érdeklődik a pénz iránt. A lexikográfus meglepődött és azt kérdezte:

’– Honnan veszed ezt?’

’– Az írásaidból’, mondta a látogató.

’– De én csak egy szótárt írtam’, mondta a szerző.

’– Tudom és ezt a könyvet olvastam’, mondta a másik.

’– De a könyv százezer szót tartalmaz. És közülük szerintem nem több mint húsz vagy harminc szól a pénzről.’

’– Mit beszélsz a többi szóról’, mondta a látogató, ’amikor a pénzre vonatkozó szavakról kérdezlek?’”

Ez a lenyűgöző párbeszéd olvasható a szufizmusról szóló egyik angol monográfiában. Sűrítve az ember végletes szubjektivitása az érdeklődés érdekvezérelt szűkössege, a kommunikáció reménytelen korlátozottsága az érintkezés formális szabályainak betartása ellenére. Meglehet, az iszlám misztikában teljesen járatlan olvasatom is erről szól, de lehet-e ennél csattanósabb igazolása a szufi történet titokzatos igazságának?

A félelem hatására fellépő, olykor fájdalmas cselekedetek megóvhatnak jóval súlyosabb fájdalmak átélésétől, netán vesztünkötől. Eszerint a félelem és összes velejárója felettébb racionális. Még az is belefér, ha utóbb kiderül, a félelem indokolatlan volt. Tényleges kockázata annak van, ha akkor nem félünk, amikor kellene. Mindebből azonban nem következik, hogy a félelmet az értelem irányítja. Az ellenpróba meggyőző. Amennyiben minden helyzetben ragaszkodnánk a körültekintő= racionális mérlegeléshez, mielőtt cselekvésre határoznánk magunkat, már bizonyosan nem lenne módunk rá.

Mély igazság, hogy „Valamit tolerálni annyit tesz, mint előbb elítélni, majd elviselni azt” – ahogy az angol erkölcsfilozófus, Cranston fogalmazta. A fogalmazás pontos. Amit nyomban a magunkénak érzünk, azzal egyek vagyunk, nem pedig

toleránsak. Nem voltunk kitéve az intolerancia kísértésének. Az eleinte elutasított tárgyat később elviselni annyi, mint eltérni, nem pedig szeretni. A tolerancia nem krisztusi, mindössze polgári erény. Amikor valami ismeretlen, ingerlő=figyelemre méltó jelenségbe ütközünk, első kérdésünk, jó-e ez nekünk vagy sem? Legalábbis közvetve mögötte, sokszor anélkül, hogy tudnánk, segíti-e túlélésünket vagy veszélyeztetni? A gyors értékelés annyira fontos, hogy többnyire nem az elfogulatlanságra törekvő megismerést követően, hanem azzal párhuzamosan, még inkább megelőzve kerítünk sort rá. Mivel annak súlyos következménye nagyobb, ha a veszélyt (zavarforrást) lebecsüljük, mint annak, ha a kedvező hatást nem ismerjük fel nyomban, az elítélés gyakoribb, mint a helyeslés. Határozottan úgy tűnik, hogy a túlélés biológiai parancsa intoleranciára hajlamosít. Intoleranciát aligha kell bárkinek is tanulnia. Jön az magától. A tolerancia tehát nem az intolerancia hiánya, hanem tárgyismerettel összefüggő belátáson alapuló leküzdése. Nem kell minden tárgyra kiterjednie, de a megértésre törekvés általában csökkenti az intolerancia hevesességét. Valamelyest még az intolerancia iránt is toleránsabbá tesz.

Az okos olykor elkövet butaságot anélkül, hogy okosságát kétségbe vonnánk. Nem így jár a tisztességes, ha elkövet tisztességtelenséget. Az okosnak tehát könnyebb okosnak, mint a tisztességesnek tisztességesnek maradni.

Az erős nyelvén beszél: leharapja a másikat.

Éles elméjű: egyre-másra aprítja a gondolatokat.

Lassú észjárású: még mindig az előző gondolatot nem fogja fel.

Csak az ökör következetes. Elképzelem, mennyire kétségbeesne, ha tudna róla.

Addig jár a korszó a kútra, amíg abban vizet talál. Éhes disznó nem tud elaludni. A ló is megbotlik, noha a százlábú sohasem. Néma gyerekek fölösleges beszélnie, hogy az anyja megértse. Aki kíváncsi, sokáig nem öregszik meg. Más kárán tanul az okos, aki bizonyára jó pap is. Holtig tartó tudásszomjának gondoskodnia kell arról, hogy saját kára helyett másnak legyen mindig kára, amiből tovább tanulhat.

Jó, hogy a közmondások nem hagyják feledésbe merülni a nép örök bölcsességét!

„Aki más ismer, okos,

aki magát ismeri, bölcs.

Aki más legyőz, hatalmas,

Aki önmagát legyőzi, erős.”

Csak bölöghathatok a közel két és félezer éves *Tao Te King*nek az ember útját, erényét megvilágító sorain. De nem szeretek csak bölöghatni. Tehát:

Aki más ismer, bölcs,

aki magát ismeri, okos.

Aki más legyőz, erős,

Aki önmagát legyőzi, hatalmas.

Avagy:

Aki más ismer, hatalmas,

aki magát ismeri, erős.

Aki más legyőz, okos,

Aki önmagát legyőzi, bölcs.

Továbbá:

*Aki mást ismer, erős,
aki magát ismeri, hatalmas.
Aki mást legyőz, bölcs,
Aki önmagát legyőzi, okos.*

Bámulatból ámulatba esek. Az ősi kínai szellem úgy tudta kiválasztani a mondandójához tökéletesen illő négy melléknevet, hogy azok az eredetin kívüli lehetséges három másik változatban sem veszítettek semmit abból, ahogy megvilágítják a járandó ösvényt. Mindenben rettentően távol a Taótól, előkapok másik négy melléknevet: kettőt, amelyek eredendően szintén fizikai tulajdonságot: nagy, mély; kettőt, amelyek lelki állapotot: boldog, elégedett, jelölnek. Íme:

*Aki mást ismer, nagy,
aki magát ismeri, mély.
Aki mást legyőz, boldog,
Aki önmagát legyőzi, elégedett.*

Ámde:

*Aki mást ismer, mély,
aki magát ismeri, nagy.
Aki mást legyőz, elégedett,
Aki önmagát legyőzi, boldog.*

Azaz:

*Aki mást ismer, elégedett,
aki magát ismeri, boldog.
Aki mást legyőz, mély,
Aki önmagát legyőzi, nagy.*

Vagyis:

*Aki mást ismer, boldog,
aki magát ismeri, elégedett
Aki mást legyőz, nagy,
Aki önmagát legyőzi, mély.*

Nem folytatom, újabb négy melléknévvvel, mert ennyi elég annak érzékeltetésére, hogy talán éppen az emlegetett távolság miatt, nagyon megértettem a Taót és mélyen hű voltam hozzá. A filozófus Lao-ce meghatározása szerint az „út rejtett és neve nincsen”, azonban benne van minden dolog, eredetük és az igazság. Íme, boldogságunk és elégedettségünk titka. De nem árt, tudni azt is, hogy „aki megszabadul a szenvedéstől, nem szenved.”

A kínaiak több évezredes bölcsességétől kedvet kaptam a tibetiekére is.

„Ne képzelj el semmit, értelmet ne foglalkoztasd, ne elemezz.

Ne határozz el se szemlélődést, sem elmélyedést.

Szellemedet tartsd természetes ősi állapotában.”

Persze, ide a misztériumok tanítói szerint csak guruja szigorú vezetésével, testi-leg/lelkileg roppant megterhelő gyakorlatok végén jut el a tibeti tanítvány. Nem így az a sok magyar, aki találékonyan itt is meglelte a kiskaput, amelyen belépve nyomban nem foglalkoztatja értelmét, nem határoz el elmélyedést és főleg: természetes ősi állapotában mutatkozik meg.

Már vallottam annak a szenvedélynek a háttéréről, amely a labdarúgáshoz köt. Hülyén hangzik – írtam –, de nem élhetek foci nélkül. (*Alföld*, 2014/3) Bill Shankley a Liverpool legendás skót menedzsere abban a történelem előtti időben, amikor bármily hihetetlen, nálunk is művelték a labdarúgást, így fakadt ki: „Vannak emberek, akik azt hiszik, hogy a labdarúgás élet és halál dolga. Nagyon csalódott vagyok, amikor ezt hallom. Biztosíthatok mindenkit, hogy sokkal, sokkal több ennél.” Csak ennek szellemében értékelhetők megfelelően a cseppet sem hidegvérű angol reflexiók 2013 nyarán, amikor a mai skót menedzserlegenda, Ferguson, túl hetvenedik évén bejelentette, nem folytatja tovább.

„Az a mosoly, mindig egyedi volt. Azé az emberé, akit morc skótként jellemeztek, akin előre nem látható hangulatingadozások lettek úrrá. Sir (merthogy ezt a címet is megkapta, már sok éve) Alex meg volt áldva ezzel az iskolásfiús ragadós mosollyal, ami 1980-as évektől része volt nyilvános életének. Különösen amióta műholdas televízió létezik, ha Fergie mosolyára gondolunk, közvetlenül feleleveníti a Manchester United jellegzetes pillanatait. 27 év alatt, amit az Old Traffordon töltött, 38 trófeát szerzett. Ő a modern angol labdarúgás apafigurája. Minden alkalmi gyerekes-nonszensz viselkedése ellenére lehetetlen nem érezni, hogy nyugdójába távozásával valami szomorú történt.

Búcsúbeszéde érzelmes volt az ő glasgowi módján, de aligha emlékeztette az United szurkolóit Auden *Gyász blúzára*, pedig talán érdemes lett volna.

„Ő volt északom, delem, keletem és nyugatom,
Dolgos hetem és vasárnapi nyugalmam,
Delem, éjfélem, beszédem, énekem;
Hittem, hogy a szerelem örökké tart: tévedtem.”

Ahhoz hasonló érzés, mint mikor az ember saját gyermekkora lassan tovatűnik, mert Fergie mindig ott van, az ember arcán. Olykor morcosan. Olykor mosolygósan. Olykor egyszerre mind a kétféleképpen. Az a baj a nagyszerű pillanatokkal, hogy nem tartanak örökké. Semmi sem az életben. Ferguson felébred a következő hétfőn és tudja, hogy már semmi soha nem lesz ugyanaz.

„Nyugalomba vonulás fiatal embereknek, nem pedig öregeknek való. Mert a fiatalok mehetnek máshova mást csinálni. Ha kiszállok ebből a taposómalomból, mit gondolnak, hova mehetek? Le, délre” – mondta Ferguson, a földre mutatva 2010-ben. „Higgyenek nekem. Visszavonulás csak fiatal embereknek jó.” Ferguson, akinek sikere mérhetetlenül átalakította a skót hagyományos örökséget a labdarúgásban, élete legnagyobb kihívásával néz szembe. „Új életstílushoz alkalmazkodni olyan nagy dolog, mint új házba költözni. Hiába lesz igazgatója és követe a klubnak, az edzőpálya már nem az övé. Az időskor nem jár egyedül. Ha nem távozzunk a színről idő előtt, a hátralévő évek ott vannak mindnyájunk előtt. Hiszen egy öregedő társadalomban élünk.”

A kérdésre: Mikor lesz nálunk megint labdarúgás?, itt az egzakt válasz. Ha róla hazai sport(újság)íróknak csak így lehet majd írni, hogy méltók legyenek hozzá.

Összegzésül: szép volt, csúnya volt, jó volt, rossz volt. Élet volt.

Az élet értelme az élet maga.

A szép múlandó. De milyen szép!

Kellemes emlékeink akkor kellemesek, ha a jelen is egészen elviselhető.

Édes után a keserű rosszabb, mint keserű után az édes. És amikor keserű után megint keserű?

A kezdet és vég adott. A kérdés, amire sajátos választ adhatunk, hogyan jutunk el oda.

Bár szomorú gyerekként kezdte, vidám öregemberként fejezte be, és az eszét sem vesztette el. Elképzélhető ez is, de bármily kár, lehetetlen.

A nyelv is élém áll. Többé már nem hetvenkedhetek.

Álmomban H.-t látom olyan élesen, mintha előttem volna, rózsaszín ingben, életerősen. Ha nem is olyan fiatalon, mint mikor érettségiztünk, nem is öregen. Nyomban felismer. De hiszen már meghalt – jut eszembe, majd jön a következő ötlet: ha a mellettem álló egykori osztálytársunkat, E.-t is felismeri, akit én nem látok olyan élesen, mint őt, de tudom, kicsoda, akkor mégiscsak él. És ő máris helyesen megnevezi. Majd elmondja, hogy azért van itt – nem igazán tudom, hol, valami udvarféle, talán kórházkert, hátrébb épület –, mert tanítja az ápolónőket, orvosokat. Én is elmondom, hogy szintén tanítok, és – teszem hozzá – írok is. Felébredek. Fájdalmas, mert nyomban tudatosítom, H. két éve halt meg prosztatarákban, amit a végül irtásos operáció bizonyára még elviselhetetlenebbé tett. Mint igen-igen jó sebész, pontosan tisztában volt mindennel. Másik osztálytársam, fél lába gyerekkorától béna, egyébként gimnáziumi irodalomtanár, harmincöt éves kora körül öngyilkos lett.

Kommentár: az álom mindvégig jóhangulatú volt és elemi módon fejezi ki azt a vágyamat, azt a lehetőséget, hogy ebben a roppant valóságosnak ható világban két halottam is éljen. Ugyanakkor a főszereplő nem én vagyok, hanem H. Annak ellenére, hogy nem voltunk baráti kapcsolatban, kölcsönösen becsültük egymást. Halála és annak módja mélyen érintett. Több mint húsz éve ő szabadított meg sérveimtől, öt-hat éve – talán kétszer – telefonon pontos távdiagnózissal és okos tanácsokkal látott el. Egészséges élővé tettem (felettébb nyugtalanító az a világ, ahol a gyógyító súlyos beteg, amibe belehal). Velem ellentétben viszonylag korai nyugdíjazása utáni értelmes, az enyémével egyenértékű munkával is felruháztam, holott ilyet nem kapott. Az álom mögött nyilván ott a halálfélelmem, vele együtt félelmem, hogy tevékeny életmódomtól súlyos betegség vagy/és külső körülmények megfosztanak. Csak annyi marad belőlem, mint H.-ból, E.-ről nem is szólva, akinek körvonalai már alig kivehetőek. Közeli hozzátartozók-ismerősök emlékeiben élünk, amíg ők is meg nem halnak. H. előtt, mellettem, miért éppen E.? Amikor meghallottam H. halálának hírért, arra gondoltam, hogy szakmabeliként talán megfelelő gyógyszerrel vetett véget a családjának is szörnyű napoknak. E. ezek szerint az öngyilkosság mint kiút szimbóluma. Egy igazán freudi értelmezés: halálvágyam jelenik meg. Ebbe a nem-túlvilágba szeretnék már belépni, megtakarítva a szenvedést, míg odaérek.

Ha az élet szentségét komolyan veszem, legközelebbi hozzátartozójára is vonatkozik. Az *Ószövetség* Istene ezt elkerülendő a halálban a szentséget visszaveszi. Az *Újszövetség* szerint pedig a Jézusban hívők lelke örökké él. A magamfajta ateista is érzi, hogy a halál szentsége meglehetősen szentségtelenül, mondhatnám, istentelenül hangzik. A lelki/testi terhet nem, de a zavart csökkenti, ha az egyedi emberi élet/halál természetes rendkívüliségére összpontosítok.

Az író-tudatót megírt művei alig, a megírandók annál jobban éltetik.

Múltbeli eredményeinknél jóval nagyobb lendülettel tudunk bekapaszkodni azokba, amelyek okkal várhatók tőlünk. Nem túl biztató felismerés az én életkoromban.

– Hosszú élete miatt annyi mindent megélhetett.

– Kevés nyugtalanítóbb megállapítást hallottam.

A fiatal kevesebbre becsüli az életet, mint az öreg. Ő, egy rossz szokás rabjaként, annál inkább ragaszkodik életéhez, minél tovább élt.

Definíciós kísérlet: a fiatalság az a roppant rövid időszak, amíg az embert egy cseppet sem zavarja, hogy nem tudja, mit hoz neki a jövő. A további életszakaszokat a zavar erősödésének mértéke határolja el.

Néhány vonzó kilátás: a test leromlóban, de a szellem változatlanul friss; az elem leépülőben, de a test egyelőre zavartalanul üzemel; a test meg a lélek szép harmóniában hullik szét. És a választékoknak hol van még a vége.

Nem félnék a jövőtől, csak ne lenne olyan közel.

Egyáltalán nem félt a haláltól; egyáltalán nem élt.

Halálfélelme nem hagyta élni, de fokozta ragaszkodását az élethez.

Bátran szembenézett a halállal, azután gyorsan becsukta a szemét.

„A halál csak az öregségnek egyik nagyon konkrét formája” – olvasom Baricco regényében. A szájamból vette ki a szót, amíg van.

Máshol pedig azt olvastam, hogy egy közel hetven kiló súlyú férfi holtteste alig több mint egy óra alatt hamvad el a kilencszáz vagy ezer fokos hőben. Megnyugodtam. Mindig hatvan kiló alatt voltam. Ha minden jól megy, egy órába sem telik hamvasztásom. Nem fogom túlzottan igénybe venni az utánam következő türelmét.

Elképzeltem kétértelmű sírfelirat: Az egész életet végigolvasta.

